

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Α. ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

1. Μουσείον Βόλου. Κατά τὸ πρῶτον ἐξάμηνον καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους συνετηρήθησαν ἰδίᾳ τὰ πολλὰ χαλκᾶ καὶ ἄλλα μετάλλινα ἀντικείμενα. Κατ' ἐξοχὴν μᾶς ἀπασχόλησεν ἡ συντήρησις καὶ κατὰταξις τῶν ἀφθόνων εὐρημάτων ἐκ τῶν ἐν Φίλιᾳ (ἱερὸν Ἀθηνᾶς Ἰωνίας) ἀνασκαφῶν τῆς Ὑπηρεσίας, αἵτινες διεκόπησαν ἐφέτος.

2. Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Φαρσάλων. Κατεβλήθη προσπάθεια στεγάσεως τῆς μικρᾶς συλλογῆς λιθίνων ἀρχαίων, ἅτινα ἀπόκεινται εἰς ἀποθήκην τοῦ Δήμου Φαρσάλων, ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς τὸ προαύλιον τοῦ Γυμνασίου.

3. Μουσείον Λαρίσης. Περιορισμέναι ἐργασίαι μεταφορᾶς καὶ ταξινομήσεως λιθίνων ἀρχαίων, ἅτινα ἐποθετήθησαν εἰς νέον ὑπόστεγον, κατασκευασθὲν κατὰ μήκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς αὐλῆς τοῦ Μουσείου. Ἐπὶ πλέον ἐταξινομήθησαν παλαιὰ εὐρήματα τῶν γερμανικῶν ἐν Θεσσαλίᾳ ἀνασκαφῶν, ἅτινα κατελάμβανον μέχρι τοῦδε μέγα μέρος τοῦ χώρου τοῦ γραφείου τοῦ Μουσείου.

Β. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

Τακτικαὶ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐγένοντο κυρίως ἐν Τρικάλοις, δαπάναις τῆς Ὑπηρεσίας, καὶ ἐν Σέσκλῳ, ὅπου συνεχίζονται αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (βλ. Τὸ Ἔργον 1965, σ. 12 κ.ἐ.). Δύο ἀξιόλογοι ἰδιωτικαὶ ἀνασκαφαί, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἡμῶν, ἐνηργήθησαν ἐν Προέρνῃ ἀφ' ἐνὸς (Νέον Μοναστήριον Δομοκοῦ) καὶ ἐν θέσει «Μαγούλα Τσαπόχα», παρὰ τὴν Καρδίτσαν.

Ἐντελῶς περιορισμέναι ἀνασκαφαὶ πρὸς διάσωσιν ἀρχαίων, τυχαίως ἀποκαλυφθέντων, ἐγένοντο ἐπίσης ὑφ' ἡμῶν παρὰ τὸ χωρίον Ἁγίος Ἀντώνιος Φαρσάλων καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Φαρσάλων.

1. Ἀνασκαφαὶ ἐν Τρίκκῃ

Αἱ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1964 ἀρξάμεναι συστηματικαὶ ἀνασκαφαὶ ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Τρικάλων (βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 311 κ.ἐ.), πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ Ἀσκληπείου τῆς ἀρχαίας Τρίκκης,

συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ παρὸν ἔτος¹, εἰς τὸν αὐτὸν περίπου χρόνον. Κατὰ τὰς περυσινὰς ἐργασίας εἶχεν ἀποκαλυφθῇ σημαντικὸν μέρος δρομικοῦ κτηρίου ἑλληνιστικῶν χρόνων, περισωθέντος ὁμοῦ εἰς μετασκευὴν τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος, τὸ ὁποῖον ἐθεωρήσαμεν στοὰν ἢ παραπλήσιον δημόσιον οἰκοδόμημα τῆς ἀρχαίας Τρίκκης. Τὸ ἀποκαλυφθὲν μήκος τοῦ μεγάλου αὐτοῦ κτηρίου ὑπερέβαινε τὰ 34 μ., τὸ δὲ πλάτος εἶναι ἐξωτερικῶς 12.50 μ., ἐνῷ αἱ λοιπαὶ διαστάσεις καὶ ἡ ὅλη διάταξις παραμένουν ἄγνωστοι.

Αἱ ἐφετειναὶ ἐργασίαι ἑλλείπει χώρου πρὸς σκαφήν (διότι ὁ ἐξ ἀπαλλοτριώσεως διαθέσιμος εἶχεν ἐξαντληθῇ πέρυσιν) περιορίσθησαν κατ' ἀνάγκην ἐντὸς ὁδῶν, πλατειῶν καὶ ἐνίοτε καὶ ἰδιωτικῶν οἰκοπέδων (τῇ συμπαραστάσει τοῦ Δημάρχου Τρικκαίων κ. Ἰω. Μάτῃ καὶ ἐνίοτε μετὰ τὴν ἀνοχὴν τῶν ἰδιοκτητῶν).

Κύριος σκοπὸς μας ἦτο ἡ ἐξακριβωσις τῆς πρὸς Δ., δηλαδὴ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ναοῦ τῆς Φανερωμένης καὶ τὴν Ἀκρόπολιν, συνεχίας τοῦ κτηρίου καὶ ἔπειτα ὁ ἔλεγχος τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου, ὃν περιέβαλλον αἱ εἰκαζόμεναι «στοαὶ» καὶ ἡ ἀναζητήσις ἐπιγραφικῶν ἢ ἄλλων τεκμηρίων περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ κτίσματος.

Ὁ κύριος τομεὺς τῶν ἀνασκαφῶν, κατὰ τὸ τέρμα τῆς ὁδοῦ 25ης Μαρτίου (ἥτις ἀπεκλείσθη), ἦτο τάφος μήκους 13 καὶ πλάτους μέχρι 11 μ. Παρὰ τὰς δυσχερείας, τὰς ὁποίας ἀντεμετώπισαμεν ἐκ τῆς ὑπάρξεως εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀγωγῶν τοῦ κεντρικοῦ δικτύου ὑδρεύσεως, καλωδίων καὶ βόθρων, τὰ πορίσματα ὑπῆρξαν ἐνθαρρυντικὰ καὶ ἡ σκαφὴ ἔφθασε μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους, ἥτοι εἰς βάθος 5 μ. περίπου. Τὸ κατώτατον στρώμα, πάχους 0,20 - 0,54 μ., περιεῖχε λείψανα τῆς πρωίμου Χαλκοκρατίας καὶ τῆς μέσης (μονόχρωμος κεραμικὴ, μᾶλλον χονδροειδῆς — ἐλάχιστα ἐντόπια «Μινύεια»). Τὸ ἐπόμενον στρώμα, πάχους μόλις 0,16 - 0,33 μ., ἀνήγετο εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν Περίοδον (ΥΕ III), ὡς ἐδείκνυνον χαρακτηριστικὰ γραπτὰ ὄστρακα (εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ στρώματος καὶ τινα Πρωτογεωμετρικά). Ὑπεράνω τοῦ στρώματος αὐτοῦ εὐρέθη στρώσις ποταμίων χαλίκων καὶ χονδρῆς ἄμμου (πάχους 0,15 - 0,24), τὴν ὁποίαν θεωροῦμεν προελθοῦσαν ἐκ πλημμύρας τοῦ Ληθαίου ἢ ἐπεκτάσεως τῆς κοίτης μέχρι τοῦ σημείου αὐτοῦ.

1. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν, πλὴν τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἀ. Λιάγκουρα, ἐβοήθησαν ἡ ἀρχαιολόγος δ. Τ. Παπαζαφείρη, ὁ ἐνθουσιώδης πτυχιούχος τῆς Ἀρχαιολογίας κ. Γεώργιος Ζιάκας, ὁ τεχνίτης κ. Μ. Νικολαράκης καὶ ὁ συγκολλητής κ. Γ. Μαρίνης. Θερμὴ ὑπῆρξε καὶ ἐφέτος ἡ συμπάρασσις καὶ βοήθεια τῆς «Φιλαρχαίου Ἑταιρείας Τρίκκης», καθὼς καὶ τοῦ Δημάρχου Τρικκαίων.

Τὸ τέταρτον στρώμα περιείχε κεραμικὰ λείψανα κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων, σχετικῶς ἀραιά, εἶχε δὲ πάχος 0,25 - 0,40 μ. Τὸ πέμπτον ἀποτελεῖτο ἐκ κιτρινωπῆς μάρμαρης, πιθανῶς ἰλῦος τοῦ ποταμοῦ, ἥτο δὲ πολιτιστικῶς νεκρόν, οὐδὲν περιέχον. Τὸ πλέον ἐνδιαφέρον ἦτο τὸ ἐπόμενον στρώμα, τὸ ἔκτον κατὰ σειρὰν, τοῦ ὁποίου τὸ πάχος ἐποίκιλλε πολὺ (0,10 ἕως 0,78 μ.): ἀποτελεῖτο κυρίως ἐκ γῆς τεφρᾶς καὶ ἀνθράκων καὶ ἡρμηνεύθη ὡς στρώμα καταστροφῆς. Ἐλάχιστα ἔσχατα ἑλληνιστικὰ ὄστρακα ἀγγείων εὐρέθησαν ἐντὸς αὐτοῦ, τὸ κυριώτερον ὅμως εὐρημα ἦσαν περὶ τὰ δεκαπέντε τεμάχια ἐπιγραφῶν, πιθανῶς ἀνήκοντα εἰς ψηφίσματα τῆς πόλεως. Τὰ τεμάχια εἶναι δυστυχῶς πολὺ μικρά, ὥς ἂν προήρχοντο ἐκ βιαίου κατατεμαχισμού, εὐρέθησαν δὲ εἰς βάθος κατὰ μέσον ὅρον 3.50 μ.

Τὸ ἐπόμενον ἑβδομὸν στρώμα εἶχε μέγα πάχος (μέχρι 1.87 μ.) καὶ καλύπτει τὴν περίοδον τῶν ρωμαϊκῶν καὶ ἴσως καὶ τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων.

Τὰ ἐπόμενα στρώματα ἀνάγονται εἰς τὴν βυζαντινὴν περίοδον καὶ τὴν Τουρκοκρατίαν.

Ἐνδιαφέροντα λείψανα ἀπεκαλύφθησαν εἰς ἄλλην τάφρον, πρὸ τοῦ ἱεροῦ τοῦ ναοῦ τῆς Φανερωμένης, συγκεκριμένως δὲ ὁ δυτικώτερος ἐξωτερικὸς τοῖχος τῆς «στοᾶς» τοῦ μεγάλου δημοσίου κτηρίου, εἰς ἀπόστασιν 65.50 μ. ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς. Ὡστε ἐβεβαιώθη, ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν πλάτος τοῦ ὅλου κτηρίου ἦτο 53 μ., τὸ δὲ ἐξωτερικὸν 78 μ. (ἐὰν ἡ στοὰ καὶ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἔχη τὸ αὐτὸ πλάτος, ἥτοι 12.50 μ.). Ἐντὸς τῆς τάφρου εὐρέθη καὶ ἐγκάρσιον χώρισμα τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς «στοᾶς» καὶ δάπεδον ἐκ κορασανίου. Οἱ τοῖχοι εἶναι καὶ ἐδῶ ἐκτισμένοι διὰ μεγάλων κυβολίθων πώρου ἐντοπίου, ἀπὸ ἐνὸς δὲ σημείου δι' ὀρθοστατῶν, φερόντων ἀναθύρωσιν (Πί ν. 241 α.). Ἀπὸ τὸ σημεῖον αὐτὸ προέρχεται τμήμα ἐπιγραφῆς, ἀνηκούσης πιθανῶς εἰς βάθρον τιμητικοῦ ἀνδριάντος ρωμαϊκῶν χρόνων (Πί ν. 241 β.).

Ἄλλη τάφος, εἰς τὴν αὐτὴν περίπου θέσιν, ἐπέτρεψε νὰ ἴδωμεν τὴν συνέχειαν τοῦ κτηρίου πρὸς ΒΔ., δὲν προσέθεσεν ὅμως νέα στοιχεῖα, ἐπειδὴ τὰ ὅρια τῆς ἦσαν περιορισμένα. Δοκιμαί τέλος εἰς παρακείμενα σημεῖα, ὅπου ὑπῆρχεν ἐλπὶς νὰ ἐξακριβωθοῦν ἄλλα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα τοῦ κτηρίου, δὲν ἐφθασαν εἰς βάθος, ἐπειδὴ ὑπῆρχε φόβος νὰ ἐπέλθουν ζημίαι εἰς πλησίον οἰκοδομὰς. Γενικώτερον, τὰ ὅρια τῶν ἀνασκαφῶν περιωρίσθησαν πολὺ καὶ εἶναι πλέον προβληματικὴ ἡ συνέχισις τῶν εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν, ἂν δὲν προηγηθοῦν ἀπαλλοτριώσεις.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὐρημάτων, σημαντικώτερα

εἶναι τὰ μικρὰ τεμάχια ἐπιγραφῶν (18), ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα προέρχονται ἐκ τοῦ κυρίου τομέως, κατὰ τὸ πέρας τῆς ὁδοῦ 25ης Μαρτίου. Ἀνάγονται εἰς τοὺς ὀνίμους ἑλληνιστικοὺς καὶ πρωίμους ρωμαϊκοὺς χρόνους (2ος αἰ. π.Χ. - 1ος αἰ. μ.Χ.) καὶ εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον θραύσματα ψηφισμάτων ἢ ἴσως ἄλλων, ἀναθηματικοῦ χαρακτῆρος, ἐπιγραφῶν.

Ἐπὶ ἐνὸς τεμαχίου (ὕψ. 0,142 καὶ μήκ. 0,204 μ.) διεσώθη μικρὸν μέρος τῶν τριῶν τελευταίων στίχων μεγαλυτέρας ἐπιγραφῆς, ἔχον ὡς ἑξῆς:

.....Ἐδω]κεν τῶ[ι

.....[ερε]ιμα[κα].....

.....[μεν ἐν τει]ς κα[...]

Ὑψος γραμμάτων 0,013 - 0,015 μ. (Πί ν. 241 β, Α.).

Ἄλλο ἀξιόλογον τεμάχιον ἀνήκει εἰς βάθρον, πανταχόθεν, πλην τῆς ἄνω πλευρᾶς, ἐλλιπές. Ὑψος τῆς προεχούσης ἐπιφανείας τῆς ἐπιγραφῆς 0,087, συνολικὸν ὕψος 0,107, πλάτος 0,145 μ.

.....α]σαν[.....

.....τι]ς ποτ'[.....

.....[ἀρε]τα[.....

.....[ος] δυπ[.....

Ὑψ. γραμμ. 0,013 - 0,015 μ., πιθανῶς 1ου αἰ. π.Χ. (Πί ν. 241 β, Β.).

Ἐπὶ τρίτου τεμαχίου διεσώθησαν γράμματα ἀνήκοντα εἰς τρεῖς στίχους καὶ ἐπὶ ἄλλων ἴχνη δύο ἢ καὶ ἐνὸς μόνον στίχου.

Ἡ ἐνεπίγραφος αὕτη λατύπη δὲν ἔχει βεβαίως ἄλλην σημασίαν, μαρτυρεῖ ὅμως ὅτι βιαίως κατεστράφησαν ἐπιγραφαὶ ἀποκείμεναι πρότερον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ μεγάλου δημοσίου κτηρίου, τοῦ ὁποίου τμήματα μόνον ἔχουν ἀποκαλύψει αἱ ἀνασκαφαί. Ἡ καταστροφή, τῆς ὁποίας ἀγνοοῦμεν τὴν φύσιν καὶ τὸ αἶτιον πρὸς τὸ παρόν, προηγήθη φυσικὰ τῆς ριζικῆς ἀνακατασκευῆς τοῦ κτηρίου κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους.

Ἡ προϊστορικὴ κεραμικὴ περιλαμβάνει ὄστρακα ἀγγείων, κατὰ τὸ πλεῖστον χονδροειδῶν, ἀνηκόντων δὲ εἰς τὴν πρώιμον καὶ μέσην Χαλκοκρατίαν, ὡς ἀνωτέρω ἐσημειώθη. Μερικὰ ἐντόπια μινύεια εἶναι ἐνδιαφέροντα, ὡς καὶ τινα ἐπίσης ἐντόπια μυκηναϊκά (ΥΕ III) καὶ πρωτογεωμετρικά. Τὰ κλασσικὰ (5ου καὶ 4ου αἰ.) καὶ ἑλληνιστικὰ ὄστρακα ἦσαν ὀλιγάριθμα.

Τὸν κύριον ὄγκον τῆς κεραμικῆς καταλαμβάνει καὶ πάλιν ἡ ὑστεροβυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ κεραμικὴ, ὡς καὶ πέρυσιν. Περὶ τὰ τεσσαρά-

κοντα πέντε άγγεϊα συνεπληρώθησαν και πληθος όστράκων άπετέθησαν εις την τοπικην 'Αρχαιο-λογικην Συλλογήν, ή όποια πρέπει νά θεωρηθῇ, εκ των πλουσιωτέρων εις άγγεϊα των χρόνων αυτών. Πλην όλίγων σχετικώς μονοχρώμων ή χονδροειδών σκευών, τά πλείστα φέρουν εφυάλωσιν ή και εγχάρακτον κόσμησιν (sgraffito), άνήκουν δε εις διαφόρους τύπους, κυρίως φιάλας, πινάκια κ.λ.π.

'Από τά άλλα μικρά εύρήματα αναφέρονεν τμήμα μικρού χρυσοῦ ελάσματος, πήλινον ειδώλιον Αθηνάς Παρθένου (μάλλον κακότεχνον), τεμάχια πηλίνων ειδωλίων και ποδός πλαγγόνος, τμήμα πηλίνου πίνακος με παράστασιν ίππέως, τέχνης πολυ καλής κλασσικών χρόνων, σφραγίσματα και άγνύθας.

Νομίσματα εύρέθησαν και εφέτος πεντήκοντα τέσσαρα, εξ ών πλείστα βυζαντινά ('Ιουστινιανού Α', Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτου, 'Αλεξίου Α' Κομνηνού, Μανουήλ Α' Κομνηνού κ.λ.π.), όλιγώτερα δε έλληνικών και ρωμαϊκών χρόνων (Μ. 'Αλεξάνδρου, 'Αντιόχου Γονατά, Κοινοῦ των Θεσσαλών κ.ά.). 'Ολίγα είναι επίσης τά φραγκικά και τουρκικά.

Τά νομίσματα ταῦτα θά δημοσιεύση προσεχώς ή κ. Μάντω Καραμεσίνη - Οίκονομίδου, ή όποια ανέλαβε την μελέτην αυτών και άλλων νομισμάτων, προερχομένων εκ των εν Θεσσαλίᾳ προσφάτων ανασκαφών.

2. 'Ανασκαφαί εν Σέσκλῳ

Περί των ανασκαφών αυτών της 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας έδημοσιεύθη ήδη σχετική έκθεσις εις Τό 'Εργον της 'Αρχ. 'Εταιρείας 1965, σ. 5 κ.έ.)

3. 'Ανασκαφαί εν Προέρνῃ

'Ολίγα είναι αι άρχαϊαι μαρτυρίαι περί της θεσσαλικῆς πόλεως Προέρνης², κειμένης εις τό ΒΔ. άκρον της 'Αχαΐας Φθιώτιδος και εις τό σημεϊον, καθ' ό αῖτη συνάπτεται πρός την Φθιώτιδα (δηλ. την Φαρσαλίαν) και την Θεσσαλιώτιδα. Τά επιβλητικά λείψανα του τείχους αῖτης ύψουνται παρά τό χωρίον Νέον Μοναστήριον του Δομοκοῦ, τό όποϊον μόλις κατά τό 1956 μετετοπι-

σθη εις την θέσιν αῖτην, άμέσως μετά τους καταστρεπτικούς σεισμούς του έτους 1955.

'Ιδιωτικαί ανασκαφαί, ενεργηθεϊσαι άδείᾳ της 'Υπηρεσίας κατά τό 1965 εν τη θέσει αῖτη, έδωσαν την εύκαιρίαν λεπτομερειακῆς σπουδῆς των προβλημάτων της τοπογραφίας της πόλεως και προπάντων επέτρεψαν νά επισημάνωμεν τό εν Προέρνῃ 'Ιερόν της Δήμητρος — τό πρώτον ανασκαφικώς βεβαιούμενον ιερόν της θεᾶς εν Θεσσαλίᾳ. 'Επιφυλασσόμενοι νά δημοσιεύσωμεν εν καιρῷ έκτενώς τά των ανασκαφών, περιοριζόμεθα ενταῦθα εις περιληπτικην έκθεσιν των πορισμάτων και στοιχειώδη περιγραφὴν των κυριωτέρων εύρημάτων.

Αί ανασκαφαί περιορίσθησαν εις τρία σημεϊα: α) Εις την δυτικην και νότιον κλιτὺν του γηλόφου «Ταψί», προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ του ύψηλου τύπου, ταυτιζομένου δε πρός την άκρόπολιν των άρχαϊκών χρόνων, β) επί της επιπέδου κορυφῆς του ύψώματος «Ταψί» και γ) κατά την δυτικην κλιτὺν λοφίσκου εντός του χωρίου και εις χῶρον ιδιοκτησίας Χρ. Καλτσουνᾶ, όπου έπεσημάνθη τό 'Ιερόν της Δήμητρος. Περιορισμέναι δοκιμαί έγινοντο και εντός δύο οϊκοπέδων του συγχρόνου συνοικισμοῦ (οϊκόπεδα Γκεντσίδη και Βουλτσίδη).

1. 'Αρχιτεκτονικά λείψανα. Οϊκήματα του 4ου π.Χ. αϊώνος άπεκαλύφθησαν κατά την ανασκαφήν εις την δυτικην κλιτὺν και τὸν επίπεδον χῶρον κάτωθι του γηλόφου «Ταψί», κειμένου κατά τό βόρειον άκρον του συγχρόνου συνοικισμοῦ, άμέσως πρός τά άριστερά της εθνικῆς οδου Δομοκοῦ - Φαρσάλων. Τά θεμέλια και ή κρηπίς των οϊκημάτων αυτών είναι λιθοκτιστα και διατηροῦνται εις ίκανόν ύψος. 'Εν των δωματίων είχαν εσωτερικόν πλάτος 4.60 μ., άλλων δε διεγράφησαν άπλῶς οί τοίχοι, έχοντες συνήθως πάχος 0,50 μ. 'Αφθονοι κέραμοι εύρέθησαν εις τό εσωτερικόν των δωματίων, αι συνθήκαι όμως, υπό τας όποιας κατεστράφησαν τά οϊκήματα, δέν εξηκριβώθησαν.

Μεμονωμένοι τοίχοι οϊκημάτων κλασσικών χρόνων άπεκαλύφθησαν και εντός δοκιμαστικῶν τάφρων επί της επιπέδου επιφανείας του γηλόφου. Εις άλλο σημεϊον, κατά την όφρὺν του ύψώματος, ανεσκάφη τμήμα του περιβάλλοντος τὸν γήλοφον τείχους, όπερ, ως έδειξεν ή σκαφή και τά γενομένα εύρήματα, δέν είναι πολυγωνικόν ή άρχαϊκόν, ως άλλοτε εϊκάζετο, άλλ' επίσης κλασσικῶν χρόνων.

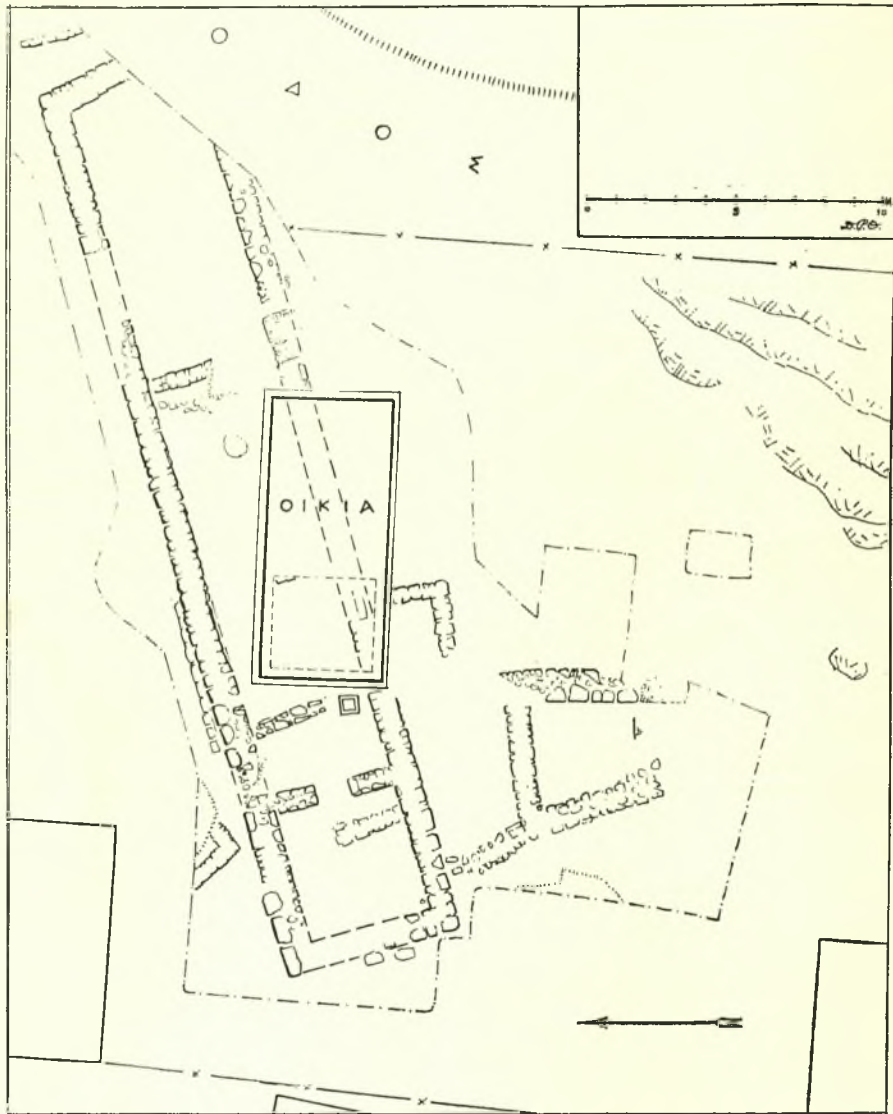
Νοτιώτερον του γηλόφου και εντός του οϊκοπέδου Εῦστρ. Γκεντσίδη ήρουνήθη προχειρῶς κτίσμα κυκλικόν ή άψιδωτόν, των αυτών ως άνω-

2. Περί της Προέρνης πρβλ. κυρίως F. Stählin, *Hellenische Thessalien*, 1924, σ. 157 κ.έ. και G. Daux — P. de la Coste - Messelière, εν BCH 48 (1924) σ. 343 κ.έ., όπου και ή προγενεστέρα βιβλιογραφία. Πρβλ. επίσης RE Suppl. VI A σ. 106 και Philippson (— Kirsten), *Griech. Landsch.* I, 1 σ. 269.

Τά δημοσιευμένα τοπογραφικά σχέδια του Stählin (έ.ά. σ. 158) και των Daux — Coste - Messelière (έ.ά. σ. 356) δέν είναι, φυσικά, άκριβη.

τέρω χρόνων, με τοίχον του θεμελίου πάχους 0,50 μ. Ἡ δοκιμὴ ἐγένετο κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ ιδιοκτήτου, ὅστις σκάπτων ἐκεῖ εἶχεν ἀνέυρει τεμάχια πηλίνων εἰδωλίων κλασσικῶν χρόνων (50

ροῦς πήλινα εἰδώλια καὶ ἐπιγραφαί, ἐπὶ πλεόν δὲ κεφαλὴ κόρης, περιελθοῦσα εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου ἐκ παραδόσεως ιδιώτου, ἐκ τοῦ λόγου τούτου δὲ ὁ χώρος ἐπετηρεῖτο ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας καὶ

Σχέδ. 1. Πρόερνα. Κάτοψις ἀνασκαφῆς Ἱεροῦ Δήμητρος

καὶ 4ου αἰ.), μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ἓν γενειοφόρου θεοῦ (;).

Ἱερόν Δήμητρος. Τὰ σπουδαιότερα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ἀπεκαλύφθησαν ἐντὸς τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος οἰκοπέδου Χρ. Καλτσουνᾶ, προθύμως παρασχόντος τὴν ἄδειαν πρὸς σκαφήν. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην εἶχον ἀναφανῆ κατὰ και-

εἶχεν ἐπίσης ἀπαγορευθῇ οἰαδήποτε σκαφή ἢ ἀνέγερσις κτίσματος. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπεκάλυψαν τελικῶς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Καλτσουνᾶ (καὶ ἐν μικρῷ μέρει εἰς τὸ παρακείμενον οἰκόπεδον ιδιοκτησίας Ἀρβανίτη) δρομικὸν κτήριο ἐν εἴδει στοᾶς, μήκους 30 (ἤτοι «ἐκατόμπεδον») καὶ πλάτους 6 μ., λιθόκτιστον κατὰ τὸ θεμέλιον

καὶ τὴν κρηπίδα, τὸ ὁποῖον ἀνάγεται εἰς τὸν 4ον αἰ. π.Χ. Παλαιότερα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα εὐρέθησαν βαθύτερον εἰς δύο σημεία, ἡ ἀκριβὴς ἡλικία τῶν ὧμας δὲν ἐξηκριβώθη. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνάγονται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. ἢ τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. Ἡ « στοὰ » ἦτο ἀρχικῶς διηρημένη ἐσωτερικῶς εἰς δωμάτια τετράγωνα περίπου (4.35 x 4.20 μ. ἐσωτερικῶς), τὰ διαχωρίσματα ὧμας καὶ ἐν μέρει καὶ τμήμα τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων κατεστράφησαν, ὅταν τὸ 1956 ἀνηγέρθη ἡ ἀντισεισμικὴ οἰκία τοῦ ιδιοκτῆτου (πρβλ. Σχ ε δ. 1). Λόγω τῆς ἰσχυρᾶς κλίσεως τοῦ ἐδάφους, οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι ἔχουν σημαντικὸν πᾶχος καὶ οἱ λίθοι, ἰδίως τῆς βορείας πλευρᾶς, εἶναι συχνὰ ὀγκώδεις. Ἀφθονὰ πῆλινα, ἰδίως εἰδῶλια κ. ἄ. ἀναθήματα εὐρέθησαν ἐκτὸς τῆς « στοᾶς », προπάντων εἰς τὸ νότιον μέρος, ἐξ αὐτῶν δὲ καὶ ἓκ τινων ἐπιγραφῶν διεπιστώθη, ὅτι τὸ κτίσμα ἀνήκεν εἰς τὸ ἐν Προέρνῃ Ἱερὸν τῆς Δήμητρος.

Ποία ἡ διάταξις τῶν κτισμάτων τοῦ ἱεροῦ καὶ τίνα θέσιν κατεῖχε μετὰ αὐτῶν τὸ ἀποκαλυφθὲν (« μέγαρον »;), δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ, πρῶτον ἐπειδὴ ὁ χαρακτήρ τῶν ἀνασκαφῶν ἦτο περιορισμένος καὶ ἰδιόμορφος, ἔπειτα δὲ διότι ἐπιχώσεις πρὸς τὰ ὑψηλότερα δὲν ὑπῆρχον, λόγῳ τῆς ἰσχυρᾶς κλίσεως τοῦ ἐδάφους, χαμηλότερον δὲ ὁ χώρος καταλαμβάνεται ὑπὸ οἰκημάτων. Ἐλπίζομεν ὅτι ἡ Ὑπηρεσία θὰ ἀναλάβῃ τὴν συνέχισιν καὶ ὀλοκλήρωσιν τῶν ἀνασκαφικῶν ἔρευνῶν.

Ἐπὶ τοῦ ὑπερθεῖν τοῦ Νέου Μοναστηρίου ὕψους λόφου, ἐφ' οὗ τὰ ἐπιβλητικὰ λείψανα τοῦ ἐλληνιστικοῦ τειχισμοῦ τῆς Προέρνης, τὸ « Γυναικόκαστρο », δὲν ἐνηργήθησαν ἀνασκαφαί. Τῇ βοηθείᾳ ὧμας τοῦ ἐν Νέῳ Μοναστηρίῳ ἐδρεύοντος Τοπογραφικοῦ Συνεργείου τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας ἐπεχειρήθη ἀκριβὴς σχεδιάσις τῆς διαδρομῆς τοῦ τεύχους καὶ διόρθωσις σφαλμάτων τῶν προχείρων τοπογραφικῶν σχεδίων τῆς Προέρνης, ἅτινα ἔχουν ἀπὸ μακροῦ δημοσιευθῇ.

II. *Κινητὰ εἰρημάτα*. Ἐν συνόλῳ, κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὸ Ἱερὸν τῆς Δήμητρος καὶ τὰς ἄλλας ἐν Προέρνῃ δοκιμὰς, εὐρέθησαν: Ἐπιγραφαί τέσσαρες, πῆλινα ἀγγεῖα (τὰ πλείεστα μονόχρωμα) περὶ τὰ ἑκατόν, πῆλινα εἰδῶλια περὶ τὰ διακόσια πεντήκοντα, μετάλλινα πεντήκοντα, νομίσματα ἐννέα καὶ γλυπτῶν ἑπτὰ τεμάχια. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ πλουσίας συλλογῆς, τῆς ὁποίας ἡ λεπτομερειακὴ σπουδὴ καὶ μελέτῃ δὲν ἔχει εἰσέτι περατωθῇ. Προτιθέμενοι, ὥς εἵπομεν, νὰ δημοσιεύσωμεν ἔκτενῶς τὰ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τοῦ ἱεροῦ εἰς ἰδιαίτερον μελέτημα, περιορίζομεθα ἐνταῦθα

εἰς περιληπτικὴν μνείαν τῶν κυριωτέρων ἢ μᾶλλον χαρακτηριστικῶν εὐρημάτων.

Ἐπιγραφαί: Ἡ σπουδαιότερα εἶχεν εὐρεθῇ πρὸ τινων ἐτῶν κατὰ τὴν διάνοξιν ὁδοῦ πρὸ τῆς οἰκίας Καλτσουνᾶ, δηλ. ἀκριβῶς εἰς τὸν χώρον τοῦ Ἱεροῦ, ἀπέκειτο δὲ εἰς οἰκίαν ἐν Ν. Μοναστηρίῳ. Τὴν ὑπόδειξιν ὀφείλομεν εἰς τὸν ἐκ τῶν ἀνασκαπτόντων ἰδιωτῶν κ. Β. Ζαμπόγαν. Πρόκειται περὶ μεγάλης ναῖσκομόρφου ἀετωματικῆς στήλης ἐξ ἐντοπίου μαρμάρου, ἑλλιποῦς δεξιᾶ, ὕψους ὀλικοῦ 1.04, πλάτους σφωζομένου 0,74 μ. Ἡ ὑπάρχουσα ἀρχικῶς γραπτὴ παράστασις ἔχει ὀλοσχερῶς ἐξαλειφθῇ, ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου δὲ σφάζεται ἡ ἐπιγραφή:

ΕΛΕΦΑΝΤΑ ΑΝΔΡΑΓΑΘΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙ ΙΕΡΗΤΕΥΟΥΣΑ

Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς στήλης διὰ μικροτέρων γραμμάτων διεσφῆθαι μέρος τῆς κυρίας ἐπιγραφῆς ἐξ ἑπτὰ στίχων. Ἐξ αὐτῆς μαθάνομεν ὅτι πρόκειται περὶ ἀναθέσεως τῆς ἱερείας τῆς Δήμητρος Ἐλεφάντας *τῇ Δήμητρὶ τῇ ἐν Προέρνῃ*. Περαιτέρω διδασκόμεθα περὶ ἱεροῦ τῆς θεᾶς καὶ συνόδου, γινομένης ὑπὸ τῆς ἱερείας καὶ τῶν ἄλλων γυναικῶν, ἐξ ὧν κάπως διαφωτίζεται καὶ ὁ χαρακτήρ τῆς λατρείας τῆς Δήμητρος, παραπλήσιος προφανῶς πρὸς τὰ κοινὰ Θεοσμοφῶρια. Ἡ ἐπιγραφή, ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐσωτερικῶν στοιχείων, χρονολογεῖται εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος. Ἀλλαι δύο ἀναθηματικαὶ ἐπίσης ἐπιγραφαί (ἡ μία λίαν ἐλλιπὴς) εὐρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εἰς τὸν χώρον τοῦ ἱεροῦ.

Πῆλινα ἀγγεῖα: Τὰ ἐν τῷ ἱερῷ εὐρεθέντα εἶναι κατὰ μέγα μέρος μονόχρωμα, ἥτοι μικραὶ ὕδρίσκει ἀναθηματικά, ἀμφορίσκοι κλπ., πολὺ σπανίως δὲ ληκύθια ἢ σκύφοι, ἐνίοτε γραπτὰ. Σπουδαῖον μετὰ αὐτῶν εἶναι τμήμα κέρνου (Πί ν. 242 γ), ὅπερ συνεπληρώθη ἀσφαλῶς, ὕψους 0,07 μ.

Ἐξ ἄλλων θέσεων (εἰς μίαν περίπτωσιν καὶ ἐκ τάφου) προέρχονται ἄλλα ἀξιόλογα ἀγγεῖα, ἥτοι μέγας ταφικὸς κρατὴρ μελαμβαφῆς, ἀρχαϊκῶν χρόνων, ὕψ. σφζ. 0,52 μ., μικρὸς κρατὴρ κωδωνόσχημος, ἐλλιπὴς τὴν βάσιν, ὕψ. σφζ. 0,13 μ., λήλυθος μελανόμορφος (φυτικὸν κόσμημα), ἀγγεῖδια μελαμβαφῇ καὶ λύχνοι, πινάκιον κ.ἄ. Ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον εἶναι τέλος πλαστικὸν ἀγγεῖον, ὕψους 0,17 μ., προερχόμενον ἐκ τοῦ ἱεροῦ καὶ πιθανῶς αὐτὴν τὴν Κόρην εἰκονίζον (Πί ν. 242 α).

Τὰ πῆλινα εἰδῶλια εὐρέθησαν ἐν ἀφθονίᾳ εἰς τὸν χώρον τοῦ ἱεροῦ καὶ φαίνονται ὅλα παλαιότερα τῆς τελικῆς ἀρχιτεκτονικῆς φάσεως, ἀφοῦ

τινά ἐξ αὐτῶν δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ τέλος τοῦ βου αἱ. π.Χ.

Τὰ κυριώτερα ἐξ αὐτῶν εἶναι τὰ ἀποδίδοντα μορφὰς ἀνθρωπίνας, ἥτοι κατ' ἐξοχὴν γυναικείας (μόνον κατὰ σπανίαν ἐξαίρεσιν ὑπάρχουν ἀνδρικά), πολλῶν καὶ ποικίλων τύπων· συνηθέστερος εἶναι ὁ τῆς καθημένης ἐπὶ θρόνου θεᾶς (Πί ν. 242 β) ἢ ἀπλῶς καθημένης, ὁ τύπος τῆς καθημένης βρεφοκρατούσης (κουροτρόφου) (Πί ν. 242 δ), τῆς ὀρθίας στεφανηφόρου ἢ ὕδριαφόρου κλπ. Παράλληλως ὑπάρχουν προτομαὶ τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης, εἰς μικρὸν ὅμως ποσοστόν, ἀφθονώτεραι δὲ κεφαλαὶ ἢ προτομαὶ συμπαγεῖς, μικρὸν διαστάσεων καὶ ἐπιπεδοὶ ὀπισθεν, ὥστε προωρίζοντο δι' ἐνθεσιν ἢ συγκόλλησιν ἐπὶ ὀριζοντίου ἐπιφανείας. Μοναδικὸν εἶναι ἀγαλμάτιον νέου θεοῦ (κοῦρος), ἀποδίδον τύπον τοῦ βου αἱ. π.Χ., ὕψους δὲ 0,18 μ. Σπανιώτατα εἶναι τὰ ἀγαλμάτια ἀνακεκλιμένων μορφῶν.

Πρέπει ἐπίσης νὰ ἀναφέρωμεν πῆλινα ὁμοιώματα θρόνων (Πί ν. 242 β) καὶ ἐλάχιστα παραδείγματα μικρῶν πηλίνων πινάκων μετ' πλαστικὰς παραστάσεις.

Ἐξαιρετικῶς ἀφθονα εἶναι ἐξ ἄλλου τὰ εἰδῶλια ζῶων, ὅσα ἀνετίθεντο εἰς τὸ ἱερὸν τῆς θεᾶς: πολυπληθὴ εἶναι κυρίως τὰ χοιρίδια (σπανίως κάπροι) καὶ οἱ ἵπποι, ἔπειτα δὲ πτηνὰ καὶ ἄλλα ζῶα. Παράλληλως εὐρέθησαν καὶ λίαν μικροῦ μεγέθους πίνακες ἢ πινακίδια μετ' ἐντύπως παριστανόμενα ζῶα, κατ' ἐξοχὴν πάλιν χοίρους. Τὰ εἶδη καὶ οἱ τύποι τῶν εἰδωλίων δὲν διαφέρουν οὐσιωδῶς ἀπὸ ὁμοία εὐρήματα εἰς Θεσμοφόρια ἢ παρόμοια ἱερὰ τῆς Δήμητρος (πρβλ. Ἀ. Λιάγκουρα, ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 143, Πίν. 174).

Τέλος, πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν πῆλινον πίνακα μετ' ἀράσασιν ἱππέως πετασοφόρου, προσερχόμενον ἐκ δοκιμῆς πρὸ τοῦ οἰκοπέδου Βουλτσίδη, ἐν Ν. Μοναστηρίῳ (Πί ν. 243 α).

Ἀπὸ τὰ *μετάλλια*, σπουδαιότερα εἶναι τὰ χαλκᾶ, ἐξ αὐτῶν δὲ τὰ τοῦ Πί ν. 243 β προέρχονται ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Τὸ πρῶτον εἶναι ὀρειχάλκινον ἀγγείδιον, ὕψ. 0,055 μ., τὸ δὲ δεύτερον πρῶμιον ἀρχαϊκὸν εἰδῶλιον ἐλάφου (;), ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον. Τὰ ἄλλα χαλκᾶ ἐκ τοῦ ἱεροῦ εἶναι συνήθη ἀφιερῶματα, κυρίως δακτύλιοι καὶ κρίκοι, περόνη καὶ λαβίς, δοὶ ἀνθεμωτὰ ἐξαρτήματα, τμήμα δίσκου, τόξα πορπῶν κλπ.

Τὰ *γλυπτά* εἶναι κατ' οὐσίαν ἀποθραύσματα μαρμαρίνου ἀνδριάντος φυσικοῦ μεγέθους (τεμάχιον χειρός, δάκτυλοι κλπ.), προέρχονται δὲ ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Εἰς τὸν αὐτὸν χώρον ἄλλωστε εὐρέθη καὶ μαρμαρίνη βάσις ἢ βῆθρον.

Προσθέτομεν ἐπίσης, ὅτι κατὰ τὰς ἐπὶ τοῦ γη-

λόφου «Ταψί» δοκιμὰς, ἀνευρέθησαν ὀλίγα ὄστρακα ἀγγείων τῆς Ὑστεροελλαδικῆς III Β περιόδου, ἐξ ὧν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἰκασθῇ καὶ μυκηναϊκὸς οἰκισμὸς τῆς θέσεως.

Ὡς ἐδείχθη ἤδη ἐκ τῆς περιληπτικῆς ἐκθέσεως, τὸ σπουδαιότερον πόρισμα τῶν ἐν Προέρνῃ ἀνασκαφῶν ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις μέρους τοῦ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος Προερνίας, τὸ ὅποιον εἶχεν ἰδρυθῇ ἐπὶ τῆς κλιτύος χαμηλοῦ ἐξάρματος, ἐκτὸς τῆς πόλεως (κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὅμως πλησίον πηγῆς) ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων. Τὰ σωθέντα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, καθ' ἑαυτὰ πενιχρά, εἶναι ὅμως ἐνδιαφέροντα, ἐπειδὴ μαρτυροῦν, ὅτι τὸ ἱερὸν εἶχε διαμορφωθῇ κτηριακῶς κατὰ τὸν κλασσικὸν χρόνον (πιθανῶς 5ον-4ον αἱ. π.Χ.). Ποῖος ὁ προορισμὸς τοῦ ἀποκαλυφθέντος δρομικοῦ κτηρίου (στοὰ ἢ «μέγαρον Δήμητρος»;) δὲν εἶναι βέβαιον, οὔτε πρὸς τὸ παρὸν γνωρίζομεν τὴν ἔκτασιν τοῦ ἱεροῦ πρὸς τὰ κάτω, δηλ. πρὸς τὸ πεδινὸν τμήμα τοῦ χώρου. Πρόκειται πάντως περὶ τοῦ πρώτου ἀνασκαφικῶς βεβαιουμένου ἱεροῦ τῆς θεᾶς εἰς τὴν Θεσσαλίαν — χώραν θεωρουμένην ὑπὸ τινῶν ὡς κοιτίδα τῆς λατρείας τῆς!

Τὰ πορίσματά μας ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν ἐπ' εὐκαιρίᾳ γενομένων ἐρευνῶν περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς Προέρνης, δύνανται νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἑξῆς:

α) Ὁ τειχισμὸς τῆς Προέρνης («Γυναικόκαστρο») δύναται ἴσως νὰ ἀναχθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἱ. π.Χ., ἀλλ' εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ καὶ παλαιότερος. Ὅπως δὲποτε καὶ κατὰ τὸν 4ον αἱ. καὶ παλαιότερον ὁ ὕψηλός αὐτὸς λόφος δὲν ἦτο ἔρημος, ὥς τοῦλάχιστον ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐπιφανειακῶν ἐνδείξεων. Ἄν προὔπηρξε παλαιότερος τειχισμὸς, εἶναι ἀγνωστον.

β) Ἡ πόλις τῶν κλασσικῶν ἢ ἀρχαϊκῶν χρόνων εἶχεν ὡς ἀκρόπολιν ἢ κύριον ἀμυντικὸν ἔρεισμα τὸν γήλοφον «Ταψί», ὅστις εἶναι προϊστορικὸς συνοικισμὸς τῆς Χαλκοκρατίας, τοῦ ὕψηλοῦ τραπεζοειδοῦς ἢ κολουροκανικοῦ τύπου. Τὰ οἰκήματα ἐξετείνοντο εἰς τὰ πέρας τοῦ γηλόφου, κυρίως κατὰ τὰ νότια κράσπεδα αὐτοῦ, ὅπου σήμερον ὁ συνοικισμὸς τοῦ Νέου Μοναστηρίου.

γ) Ἐπὶ χαμηλοῦ ἐξάρματος, κειμένου πρὸς τὰ ΝΑ., εἶχε πρῶτως ἰδρυθῇ πλησίον τῆς μοναδικῆς ἴσως πηγῆς, τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος, παρὰ τὴν σπουδαιοτάτην ὁδόν, ἥτις συνέδεεν ἀνέκαθεν τὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχεῖο μετ' τὴν πεδιάδα τῆς Φθίας.

4. Μαγούλα Τσαπόχα (Καρδίτσα)

Ἐπὶ τῆς κορυφῆς γηλόφου, γνωστοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Μαγούλα», καὶ κατὰ τὴν θέσιν Τσαπό-

χα, 2 χλμ. Ν. της Καρδίτσης, παρά την σιδηροδρομική γραμμή, ἐνηργήθη περιορισμένη ιδιωτική ανασκαφή ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἡμῶν.

Ὁ γήλοφος ὑπῆρξε τὸ κέντρον προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ ἰδρυθέντος ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς Μέσης Νεολιθικῆς (ἄλλοτε λεγομένης «Περιοδου Α»). Αἱ ἐπιχώσεις μέχρι τοῦ στερεοῦ εἶχον πάχος 5.20 μ., ἐξ αὐτῶν δὲ τὸ κατώτερον τμήμα, πάχους 1.80 μ., ἀντιπροσωπεύει τὴν Μέσῃ Νεολιθικῇ, ἐνῶ τὸ ἀνώτερον, πάχους 2.25 μ. περίπου, τὸ πρῶτον τμήμα τῆς Νεωτέρας (πρὸ τῆς λεγομένης Περιόδου τοῦ Διμηνίου). Τέλος, τὸ ἀνώτατον στρώμα, πάχους ἑνὸς καὶ πλέον μέτρου, περιείχε ἀνάμικτα λείψανα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς καὶ τῆς ἀρχομένης Ἰσως Χαλκοκρατίας.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν διεκρίθησαν δεκαεννέα ἐπάλλῃα στρώματα, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς στρωματογραφίας κατετάχθη τὸ ὕλικόν, τὸ ὁποῖον κατὰ μέγιστον μέρος, ὡς εἰκός, ἀπαρτίζεται ἐξ ὀστράκων ἄγγειων. Λιθοκτιστὰ οἰκήματα δὲν διεπιστώθησαν, ἀντιθέτως δὲ στρώμα ὁλόκληρον ἐκ τεμαχίων πηλοῦ ἐπαλείψεως στεγῶν εὐρέθη εἰς δύο διαφορετικὰ βάθη, καθὼς καὶ ἐνδεικτικὰ λείψανα διατελειμένων ὧμων πλίνθων.

Ἡ κεραμικὴ τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου ἀποτελεῖται κυρίως ἐξ ἄγγειων μονοχρῶμων, ἐρυθρῶν κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ συχνὰ κοσμουμένων κατὰ τὴν λεγομένην ξεστήν τεχνικὴν (scraped ware), ἡ ὁποία εἶναι γνωστὴ κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τὸν συνοικισμὸν τοῦ Λιανοκλαδίου, ὅπου ἀπεχωρίσθη ὡς ἰδία κατηγορία (Α 3 δ), ἀλλὰ περαιτέρω καὶ εἰς ἑλαφρῶς παρηλλαγμένην μορφήν ἐκ πολλῶν συνοικισμῶν τῆς Θεσσαλίας (κατηγορία Α 3 ε). Ὡς ἔδειξαν παλαιότεραι ἀνασκαφαὶ εἰς Μαγουλίσαν, παρὰ τὸ χωρίον Ἀρτεσιανὸν Καρδίτσης³, ἡ κατηγορία Α 3 ε χαρακτηρίζει τοὺς συνοικισμοὺς τῆς περιοχῆς καὶ διήκει πιθανῶς δι' ὅλης τῆς Μέσης Νεολιθικῆς. Εἰς τὴν Μαγούλαν τῆς Καρδίτσης ὁμως παρετηρήθη, ὅτι ἡ τεχνικὴ αὕτη συνεχίζεται καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς Μέσης Νεολιθικῆς, δηλ. εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Νεωτέρας καὶ τότε ἐμφανίζεται ὡς μικτὴ κατηγορία, εἰς τὴν ὁποίαν παρὰ τὰ ξεστὰ ἐρυθρὰ κοσμήματα παρουσιάζεται τὸ πρῶτον καὶ γραφὴ διὰ μελανοῦ χρώματος. Τὰ κοσμήματα εἶναι πάντοτε αὐστηρά καὶ γραμμικά, τίποτε οὐσιαστικῶς δὲν ἔχει ἀλλάξει, καὶ ὁ μόνος νεωτερισμὸς εἶναι ἡ προσθήκη τοῦ μελανοῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον βαθμὸν θά ἐπικρατήσῃ πλήρως. Τότε ἀναφαίνονται κυρίως ἄγγεα κοσμούμενα διὰ μελανοῦ ἁμαυροῦ χρώματος, παρόμοια πρὸς τὰ τῆς κατηγορίας Β 3 ε ἢ τῶν κατηγοριῶν Β 3 δ καὶ Β 3 ζ (Πί ν. 244 α).

3. Πρβλ. Θεσσαλικά 1 (1958), σ. 39 κ.ε.

Διαπιστοῦται δηλαδὴ πλήρης καὶ ὁμαλὴ ἡ μετάβασις ἐκ τῆς Μέσης εἰς τὴν Νεωτέραν Νεολιθικὴν, χωρὶς καμμίαν πολιτιστικὴν μεταβολὴν ἢ ἀλλαγὴν.

Τὸ φαινόμενον, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, τὸ πρῶτον διαπιστοῦται μὲ τόσῃ ἐνέργειαν, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ αὐτῆς ἡ μικρὰ ἀνασκαφὴ τῆς Μαγούλας ἀποκτᾷ ἰδιαιτέραν σημασίαν. Πλὴν τῆς κεραμικῆς λίαν ἐνδιαφέροντα ὑπῆρξαν καὶ ἄλλα εὐρήματα, περὶ ὧν λίαν περιληπτικῶς θά ὁμιλήσωμεν. Τὸ κυριώτερον εἶναι κρανίον ἀνθρώπου εὐρεθὲν ὁμοῦ μετὰ τεμαχίων ἄλλου κρανίου εἰς βάθος 2.20 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, δηλ. εἰς στρώμα ἀναγόμενον εἰς τὴν Νεωτέραν Νεολιθικὴν (τὴν «προ-Διμηνιακὴν» φάσιν). Παρὰ τὰς προσπαθείας μας, δὲν ἀνευρέθησαν ἄλλα μέλη τοῦ σκελετοῦ ἐντὸς τοῦ σκάμματος, ὥπως δὴποτε ὅμως διὰ τὴν περίοδον αὐτήν, τῆς ὁποίας ἀγνοοῦμεν ὅλως τοὺς ἀνθρωπολογικοὺς τύπους (τοῦλάχιστον ἐν Θεσσαλίᾳ), τὰ λείψανα αὐτὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν πολὺτιμα.

Ἐκ τῶν ἄλλων εὐρημάτων ἀναφέρομεν λίαν ἐνδιαφέροντα εἰδῶλια (Πί ν. 244 β) λίθινα ἐργαλεῖα ἰδιόρρυθμα (Πί ν. 244 γ), μίαν θαυμασίαν μάχαιραν ἐκ πυριτολίθου καὶ τινὰς λεπίδας.

5. Ἅγιος Ἀντώνιος Φαρσάλων

Παρὰ τὴν αὐτὴν θέσιν «Χολέβα Τρύπα», πρὸ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, ὅπου τὸ 1963 ἀρχαιοκάπηλοι εἶχον συλῆσει μικρὸν θολωτὸν τάφον (πρβλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 261), ἐγένετο κατ' Ὀκτώβριον 1965 ἀπόπειρα συλῆσεως καὶ δευτέρου, κειμένου 50 μ. ἀνατολικώτερον. Ὁ δευτερός αὐτὸς τάφος εἶναι κτιστὸς θαλαμοειδὴς καὶ ἀποτελεῖται ἐκ τετραπλεύρου στενομήκους θαλάμου, μήκους 2.80 μ., πλάτους 1.30 ἕως 0.90 καὶ ὕψους 1.20 μ., ὑποτυπώδους εἰσόδου, τοποθετημένης οὐχὶ κατὰ τὸν ἄξονα, ἀλλὰ πλαγίως, μήκους 0.65, πλάτους 0.50 - 0.60 καὶ ὕψους μόλις 0.55 μ., καὶ δρόμου, μήκους 1.10 καὶ πλάτους 0.85 μ. περίπου. Ὁ τάφος εἶναι ἐκτισμένος διὰ πλακαρῶν λίθων καὶ ἡ στέγασις ἐπιτυγχάνεται δι' ἑλαφρὰς πρὸς τὰ ἄνω ἐκφορὰς τῶν δόμων καὶ διὰ πλακῶν τελικῶς (Πί ν. 245 α). Ὅμοιοι κτιστοὶ θαλαμοειδεῖς ἢ ψευδοθολωτοὶ μυκηναϊκοὶ τάφοι εἶναι γνωστοὶ ἐκ Φαρσάλου (πρβλ. Βερδελην, ΠΑΕ 1952, 185 κ.ε., 1953, 127 κ.ε.).

Ἐντὸς τοῦ τάφου ἀνευρέθησαν εἰς μεγάλῃν ἀτάξιαν ὅστ᾽, προερχόμενα ἐξ ἐπτά τοῦλάχιστον νεκρῶν, ὑπ' αὐτὰ δὲ καὶ 15 ψηφίδες περιδεραιοῦ ἢ διαδήματος ἐξ ὑαλομάζης, μὲ τυπικὴν κόσμησιν φύλλου κισσοῦ, εἰς σφραγιδόλιθος ἐκ στεατίτου,

μὲ σχηματικὴν παράστασιν ζώου καὶ τινὰ λίθινα κομβία.

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἔκειντο ὁστὰ ἀνήκοντα εἰς τρεῖς νεκρούς, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ δύο πήλινα ἀλάβαστρα (Πί ν. 245 β), ἀναγόμενα εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Β. Τὰ ὁστὰ καὶ τὰ λοιπὰ εὐρήματα κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου.

Γ. ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΑΙ - ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ
ΑΡΧΑΙΩΝ

1. Φάρσαλος

Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῶν χάνδακος διὰ τὴν τοποθέτησιν ἀγωγῶν ὑδρεύσεως τῆς πόλεως εἰς τὸ νότιον ἄκρον τῶν Φαρσάλων καὶ εἰς τὴν παρυφὴν τοῦ δημοτικοῦ ἄλσους τῶν ὑπωρείων τῆς Ἀκροπόλεως, εὐρέθησαν ἄφθονα τεμάχια πηλίνων προτομῶν γυναικῶν, τὰ ὅποια περισυνέλεξεν ὁ φιλάρχαιος ἐπιστάτης τοῦ Δήμου κ. Χαρίλαος Πετρίδης, τηλεγραφικῶς εἰδοποιήσας ἡμᾶς.

Προχειρῶς ἐρευνήσαντες τὴν θέσιν, διεπιστώσαμεν ὅτι πρόκειται περὶ σπουδαίου Ἱεροῦ τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης. Τοῦτο δὲ συνάγομεν ὅχι μόνον ἐκ τοῦ ὅτι τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν προτομῶν ἀνάγεται εἰς δύο τύπους, ἐξ ὧν ὁ εἰς προφανῶς παριστάνει αὐστηροτέραν τὴν Δήμητρα καὶ ὁ ἕτερος τὴν Κόρην, ἀλλὰ καὶ ἐκ μικρᾶς πηλίνης πινακίδος, μμουμένης πρόσωπιν ναοῦ ἐν παραστάσει, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἴστανται αἱ δύο θεαί. Ἐκ τῶν λοιπῶν εὐρημάτων, πλὴν τῶν προτομῶν, ἀναφέρονται εἰδώλιον θεᾶς καθήμενης (Δήμητρος), ἄλλα μικρότερα, συνήθων τύπων, πῆλινον ὁμοίωμα κλίνης καὶ τινὰ εἰδῶλια πτηνῶν, ὡς καὶ ἐν ἀγγεῖον μελαμβαφές.

Αἱ προτομαί, ἰδίως τῆς Κόρης (Πί ν. 246), εἶναι ἔξοχα δείγματα τῆς τεχνικῆς αὐτῆς, τῆς περιόδου τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ.

Τὸ τυχαίως ἐπισημανθὲν αὐτὸ ἱερὸν τῆς Φαρσάλου ἐλπίζεται, ὅτι θὰ ἀποτελέσῃ προσεχῶς τὸ ἀντικείμενον ἀνασκαφικῆς ἐρευνῆς.

2. Λάρισα

α. *Ρωμαϊκὸν ψηφιδωτόν.* Ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Νικηταρᾶ καὶ Ἀγ. Μαρίνης, ἐντὸς μικρᾶς πλατείας, ἀνευρέθη κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν χάνδακος ψηφιδωτὸν δάπεδον, μεγάλου κτηρίου τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, πολύχρωμον (θέματα διακοσμητικά). Τὸ κτήριο κατηυθύνετο λοξῶς ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ.

β. *Μυκηναϊκὸς συνοικισμός.* Ὑποδείξει τοῦ φίλαρχαιου ἐκ Λαρίσης σπουδαστοῦ Σπυρ. Μαγαλιῶ, ἐξητάσαμεν τυχαῖον σκάμμα, ὁπισθεν τοῦ Νοσοκομείου Λαρίσης, κατὰ τὴν δεξιὰν ὁχθὴν

τοῦ Πηνειοῦ, εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ γηλόφου τῆς Ἀκροπόλεως (Φρούριον) καὶ ΒΑ. αὐτῆς. Ἡ ἐξέτασις ἐδείξεν ὅτι ὑπάρχει ἐνταῦθα ἀδιατάρακτος ἐπίχωσις τῆς Ὑστεροελλαδικῆς περιόδου, πάχους τοῦλάχιστον 0,50 μ. Ἐάν ὑποθέσωμεν, ὅπως εἶναι λογικόν, ὅτι τὸ κέντρον τοῦ μυκηναϊκοῦ αὐτοῦ συνοικισμοῦ ἔκειτο ἐπὶ τοῦ γηλόφου τῆς ἀκροπόλεως, ἡ ἔκτασις του φαίνεται μεγάλη. Ὅπως εἶναι γνωστόν, μυκηναϊκὸς συνοικισμὸς δὲν εἶχε διαπιστωθῇ μέχρι τοῦδε ἐν Λαρίσῃ, ἐνῷ εἰς τὴν περίμετρον τῆς πόλεως εἶχον κατὰ καιροῦς ἀναφανῆ εὐρήματα τῶν χρόνων αὐτῶν (πρβλ. Θεσσαλικά 3 (1960), 47 κ.έ.), ἐξ αὐτῆς τῆς Λαρίσης δὲ (ἀεροδρόμιον) μόνον ταφικά λείψανα ἦσαν γνωστά.

3. Βρυότοπος Λαρίσης (Τσαϊρλί)

Περίπου 2 χλμ. ΒΑ. τοῦ χωρίου αὐτοῦ ἀρχαιοκάπηλοι ἀνέσκαψαν λαθραίως τάφον ἐπὶ χαμηλοῦ ἐξάρματος (Μαγούλα). Ὁ συληθεὶς τάφος ἐσχηματίζετο διὰ πλακῶν καὶ εἶχε διαστάσεις 1.50 x 2 μ. περίπου. Τὸ ὕψωμα τῆς Μαγούλας εἶναι προϊστορικὸς συνοικισμός. Ἐκ τῶν ἐπιφανειακῶν ὁστράκων πλὴν τῶν νεολιθικῶν σημειούμεν καὶ τινὰ μυκηναϊκά, ἐξ ὧν ἐν ἀνήκει εἰς κύλικα τοῦ λεγομένου «τύπου τῶν Ζυγουριῶν».

4. Πρίνος Τρικάλων

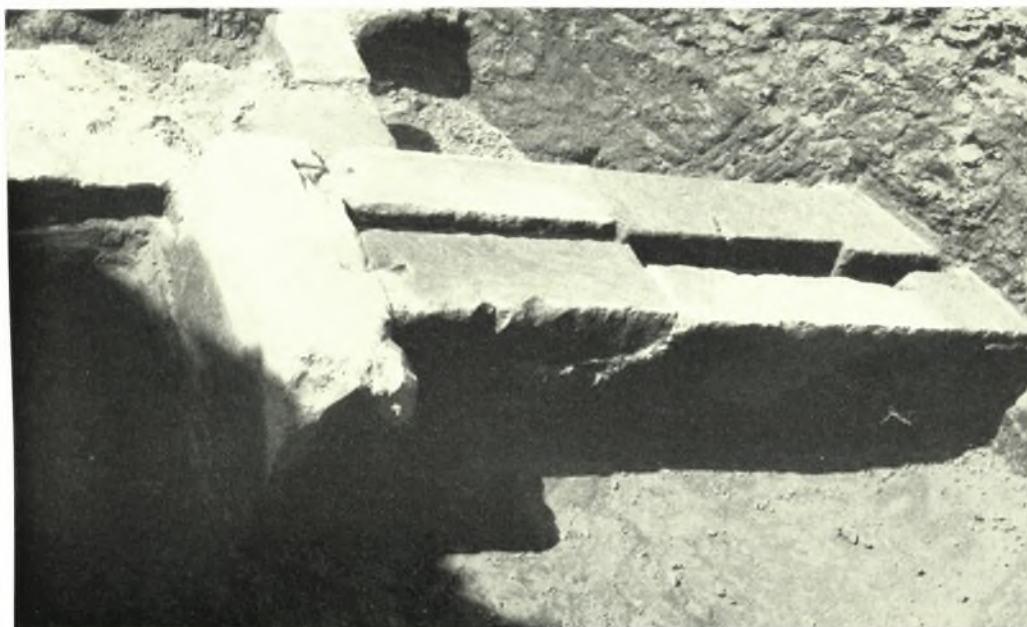
Εἰς θέσιν «Καραγιάννη» τοῦ χωρίου Πρίνος (Τόσκεσι) καὶ ἐκ τάφου προφανῶς, προέρχονται ἐνδιαφέροντα ἀντικείμενα, παραδοθέντα εἰς τὴν Συλλογὴν Τρικάλων: Ὀκτώσχημος ὄρειχαλκίνη πόρπη, μήκ. 0,113, περόνη, μήκ. 0,135 μ. καὶ ἕξ χαλκοῖ δακτύλιοι.

Τόσον πρῶϊμα (ὄψιμα πρωτογεωμετρικά) ἀντικείμενα ἱστορικῶν χρόνων, τὸ πρῶτον ἐμφανίζονται εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τῆς ἀρχαίας Πιαιλείας.

Ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς, συγκεκριμένως δὲ ἐκ τοῦ ὕψωματος «Σκοῦμπος» (ἐπὶ τοῦ ὁποίου τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία πόλις Φαλῶρεια), προέρχεται ἐπίσης ἄνω μέρος ἐπιτυμβίου ναῖσκοσκήμου στήλης, ἀναγλύφου, τοῦ τέλους τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων. Μετεφέρθη εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Τρικάλων.

5. Πλατανίδια Μαγνησίας

Κατόπιν ὑποδείξεως ἱερέως τῶν Ἀνω Λεωνίων Μαγνησίας, μετέβημεν εἰς τὸν παραλιακὸν οἰκισμὸν Πλατανίδια (ἐπίνειον τῶν Ἀνω Λεωνίων), ὅπου ἐν μέρει ἐντὸς τῆς θαλάσσης καὶ κατὰ τὸ Β. ἄκρον τοῦ οἰκισμοῦ διατηροῦνται λείψανα μεγάλου ναοῦ χριστιανικῶν χρόνων. Δια-

Θεσσαλία: α - β. Ἀρχιτεκτονικά λείψανα καὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Τρικάλων

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

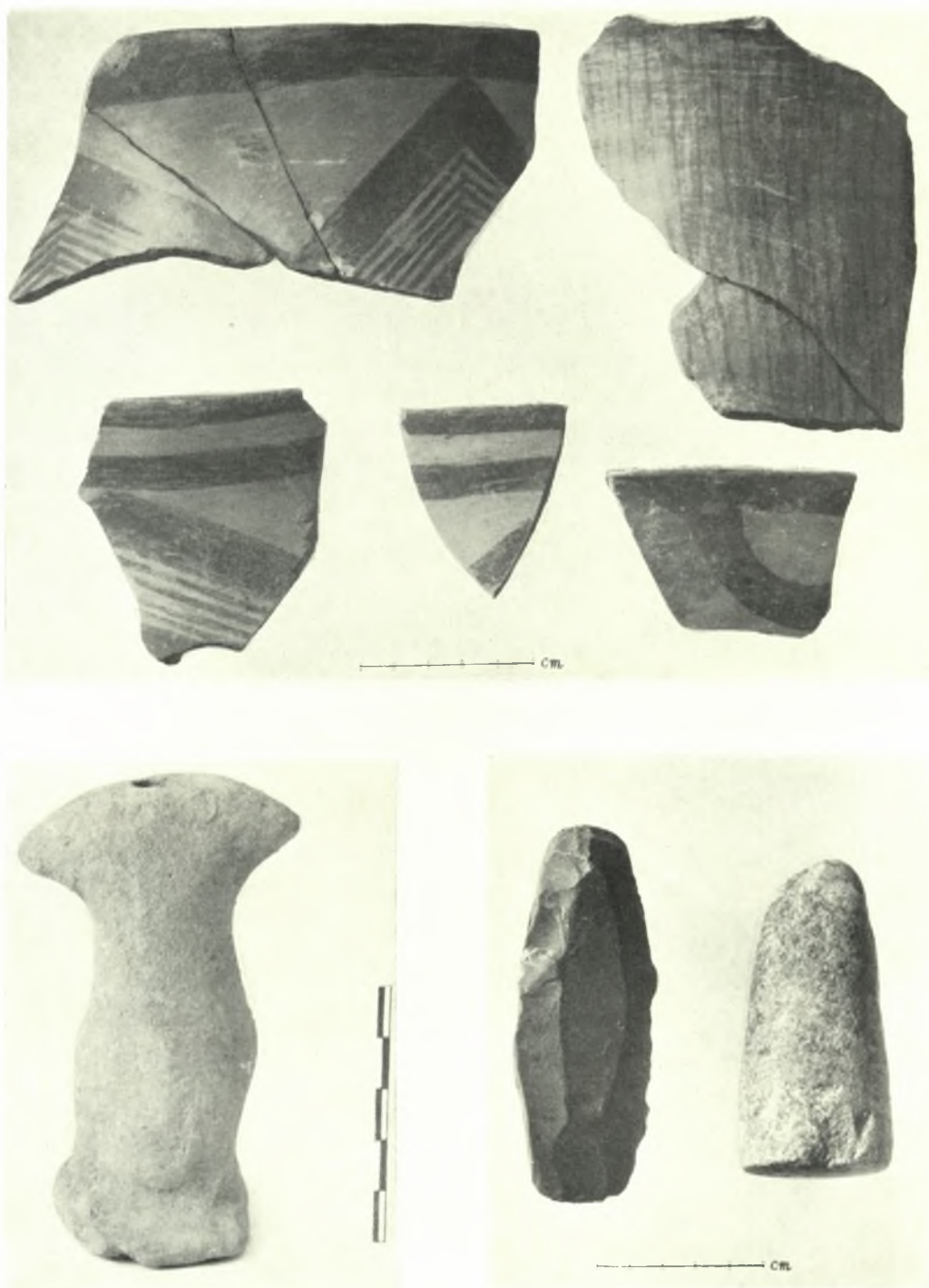
Θεσσαλία. Προεργα: α. Πλαστικόν ἀγγείον με παράστασιν Κόρης ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δήμητρος, β, δ. Πήλινα εἰδώλια, γ. Κέρνος

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Θεσσαλία. Πρόερνα: α. Πήλινος πίναξ με παράστασιν ἵππέως, β. Χαλκᾶ ἀντικείμενα ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δήμητρος

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Θεσσαλία. Μαγούλα Τσαπόχα (Καρδίτσα): α. Γραπτά νεώτερα νεολιθικά ὄστρακα, β. Πήλινον εἰδώλιον, γ. Λίθινα ἐργαλεῖα

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

Θεσσαλία. Ἅγιος Ἀντώνιος Φαρσάλων: α. Ἐσωτερικὸν μυκηναϊκοῦ τάφου,
β. Πήλινα μυκηναϊκά ἀλάβαστρα

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ